

Партійно-урядова постанова від 20.03.64 р. “Про факти грубих порушень та перекручень практики планування колгоспного і радгоспного виробництва” із цього приводу зазначалося, що так і не вдалося викоринити, здавалось би, давно засуджену практику шаблонного планування виробництва “згори”, господарствам все так само безцеремонно нав’язували плани посівних площ та врожайності сільськогосподарських культур, поголів’я худоби та її продуктивність, регламентувався наказним порядком практично весь комплекс господарських робіт [19, 355]. Тому безпосередній контроль над виконанням постанови від 9.03.55 р. “Про зміну практики планування” покладався на виробничі колгоспно-радгоспні управління, які повинні були поряд із заходами щодо виконання планів закупівель урахувувати інтереси подальшого зміцнення економіки кожного господарства на основі їхньої поглибленої спеціалізації, створення в них необхідних виробничих фондів, здатних забезпечити розширене відтворення, суворе дотримання принципів матеріальної зацікавленості працівників [20, 132–133].

Однак незважаючи на те, що на початку 60-х рр. у практиці планування колгоспного виробництва все ще спостерігалися негативні явища та процеси, все ж більш продуманий та раціональний підхід до планування сільського господарства дозволив ефективніше використовувати наявні ресурси та краще організувати сільськогосподарське виробництво.

У другій половині 50-х років з ініціативи М. Хрущова була здійснена достатньо енергійна спроба переходу від жорсткого адміністративного управління, централізованого планування сільського господарства до розширення меж господарської самостійності колгоспно-радгоспного виробництва та формування засад колгоспної демократії. Попри половинчатість та хаотичність хрущовських реформ, ліберальні прагнення в напрямі подолання радянського планового централізму з боку їх ініціатора є очевидними. Адже саме „аграрна ментальність” М. Хрущова найчастіше була домінантною у баченні і визначенні ним напрямків аграрної політики зміст якої полягав у знищенні існуючої за його попередників практики тотальної експлуатації села й селянства.

1. Діденко В.В. Діяльність партійних організацій України по дальшому розвитку колгоспного виробництва (1956 – 1961 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київ. ун-т ім.Т.Шевченка. – К., 1967.
2. Кожукало І. П. Партійно-організаційна робота КП України на селі в період крутого піднесення сільського господарства (1953 – 1958 рр.): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київ. ун-т ім.Т.Шевченка. – К., 1963.
3. Горак В.В. Ближе до практики, до життя. – К.: Обл. кн.-газ. вид-во, 1963.
4. Петренко В.С. Село на шляху піднесення: Зміни в складі, умовах праці і життя колгоспного селянства Української РСР (1951-1969 рр.). – К.: Наукова думка, 1970.
5. Русинов І.В. Аграрная политика КПСС в 50-е – первой половине 60-х годов: опыт и уроки // Вопросы истории КПСС. – 1988. – № 9.
6. Кульчицький С.В. Спроби реформ (1956 – 1964) // Історія України. – № 8.
7. Зеленин І. Е. Аграрная политика Н. Хрущёва и сельское хозяйство страны // Отечественная история. – 2000. – № 1.

8. Вербицкая О.М. Российское крестьянство: от Сталина к Хрущеву. Середина 40-х – начало 60-х годов. – М.: Наука. – 1992.
9. Про зміну практики планування сільського господарства. Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 9.03.1955 р. – К.: Політвидав УРСР, 1955.
10. КПРС в резолюціях і рішеннях з’їздів, конференцій і пленумів ЦК. 1898 – 1971. – Т.6 (1941-1954). – К.: Політвидав України, 1980.
11. ЦДАГО України. – Ф. 1 – Оп. 30/2. – Спр. 3697.
12. КПРС в резолюціях і рішеннях з’їздів, конференцій і пленумів ЦК. 1898 – 1971. – Т.7 (1955-1959). – К.: Політвидав України, 1981.
13. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 80. – Спр. 1193.
14. Нижній М.І. Щомісячне авансування колгоспників // Колгоспник України. – 1955. – № 5.
15. Зафта Г.А. Новий порядок планування в дії // Колгоспник України. – 1955. – № 12.
16. Лутов І.Й. Перспективний план колгоспів в дії // Колгоспник України. – 1955. – № 10.
17. Енкелес Г.Є. Досвід роботи ревізійної комісії // Колгоспник України. – 1955. – № 12.
18. Хрущов М.С. Звіт Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу XXII з’їзду партії. – К.: Держполітвидав УРСР, 1961.
19. КПРС в резолюціях і рішеннях з’їздів, конференцій і пленумів ЦК. 1898 – 1971. – Т. 8. (1959 – 1965). – К.: Політвидав України, 1981.
20. ЦДАВОВУ України. – Ф. Р-27. – Оп. 20. – Спр. 113.

С.О. Шамара

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ В 1954-1965 рр.

Історія сільського господарства регіонів має неабияке значення для сучасних українських дослідників. Поза всякими сумнівами, не менше значення вона має для людей, які пов’язані з питаннями життя і праці на селі безпосередньо. Й у науковців, і в аграріїв, певна річ, – у політиків не відпадає потреба у зверненні до минулого. За умов новітніх перетворень у галузі сільського господарства особливо актуалізується проблема досвіду аграрних реформ в Україні. Одними з таких були реформи “хрущовської” доби, які в Черкаській області позначилися своєю специфікою.

На жаль, саме проблемам аграрного розвитку нашого регіону не присвячено належної уваги в історичній літературі. Майже ідеальними вважали показники розвитку сільського господарства Черкаського краю середини 1950-х рр. їхні сучасники [1, 2]. Про позитивні зрушення в аграрному секторі краю 1950 – 1960-х рр. зазначають дослідники й сьогодні [2, 83–86]. Автори “Історії Шевченкового краю 1939 – 2002 рр.” позитивно оцінили перебіг соцзмагань у Черкаській області в період “відлиги” [2, 97–98]. Пригадує не без захоплення про обласні соцзмагання молоді й В. Сокоренко [3, 54–55, 74–75]. Йдеться про успіхи черкашан у хрущовську добу і в каталозі “Черкащина – серце України. 1954-2004” [4, 22]. Г. Суховершко, незважаючи на назву одного з фрагментів своїх спогадів – “Перше десятиріччя в історії Черкащини було найтяжчим”, – в цілому відзначає про “помітні якісні зміни” у першому десятилітті існування області [5, 7].

Слід відзначити, що в свій час відомості про розвиток сільськогосподарського сектору Черкаської області в “хрущовську” добу були відображені в центральному історичному виданні УРСР – “Українському історичному журналі”. Радянські дослідники, щоправда, не приділяли конкретної уваги саме Черкащині та перешкодам, що з’являлися в її сільгоспвиробництві. Попри це, принаймні фрагментарно, в їхніх статтях можна знайти матеріал про культурно-освітній рівень розвитку сіл нашого регіону [6, 19, 23–24; 7, 74, 76], деякі особливості облаштування сільськогосподарського виробництва й побуту, зокрема електрифікації [8, 83]. Роботи радянських учених наскрізь були проникнуті позитивним ореолом соціалістичного будівництва, тож навіть шукати опис господарських проблем не доводиться.

Неоднозначні за своєю сутністю “хрущовські” реформи отримали досить адекватну оцінку сучасних вітчизняних дослідників. І. Лубко, наприклад, з огляду на впровадження в 1950-1960-х рр. матеріальних стимулів праці колгоспникам (грошову й натуральну оплату праці, держвідрахування в неподільний фонд), відзначає про наявність усіх необхідних передумов для таких перетворень на селі. Водночас дослідниця визнає, що самі реформи дещо випереджали економічні можливості республіки [9, 126–128]. Специфічних форм народногосподарські перетворення набували якраз у регіонах. Черкащина, що була виділена в область унаслідок однієї з таких реформ, поза всякими сумнівами, мала власні особливості їхнього перебігу. Велику частину цих особливостей становили проблеми сільськогосподарського виробництва, облаштування побуту та дозвілля селян регіону тощо. Однак у фаховій літературі, окрім деяких спроб більш-менш об’єктивно подати картину сільськогосподарського розвитку Черкащини в “хрущовську” добу [10; 11], на сучасному етапі такі дослідження практично відсутні.

Метою статті є вивчення стану сільського господарства Черкащини в 1954 – 1965 рр. Об’єкт – аграрний сектор економіки області, предмет – стан сільського господарства.

Утворення нової області стало позитивним надбанням української економіки. Вже на другому році існування колгоспи й радгоспи Черкащини достроково виконали державний план хлібозаготівель, здали державі понад план 4 млн. пуд. зерна. За трудовень селянину було видано 2,3 кг хліба [1, 2]. Згідно з іншими джерелами, середня оплата хлібом за один трудовень по регіону у 1955 р. становила 2,7 кг, а середня грошова оплата трудовнів із 1954 по 1956 рр. зросла в цілому в 2,16 рази [12, 17].

У республіканському територіальному поділі сільськогосподарської праці Черкаський край спеціалізувався на виробництві продукції скотарства і свинарства, цукрових буряків, зерна озимої пшениці й кукурудзи. Про це, зокрема, свідчить і структура продукції, що реалізувалася на той час колгоспами регіону. Уже перші п’ять років існування області засвідчили ефективність і продуктивність її аграрного сектора. Указом Президії ВР СРСР від 26 лютого 1958 р. за успішні досягнення у справі збільшення виробництва й заготівлі зерна, цукрового буряку, м’яса, молока та інших сільськогосподарських продуктів Черкаську область було нагороджено орденом Леніна [13, 118]. Сучасний дослідник Черкащини – В. Мельниченко – зазначає,

щоправда, що нагородження Черкаської області орденом Леніна у 1958 р. “з позицій сьогодення дна можна по-різному оцінювати” [14, 4]. Погоджуючись з ученим у тому, що за цією нагородою стояла передусім сумлінна й нелегка праця земляків, на наш погляд, слід було б проговорити й інші мотиви її вручення. У річичі хрущовських експериментів, партійці (і сам М. Хрущов) намагалися не нав’язливо пропагувати, а головне виправдовувати чимало зі своїх реформаторських рішень. Одним із таких експериментів спочатку було й рішення про утворення Черкаської області. Хоча, з позицій економічної доцільності, потреба в цій області була постійно. Нагородження Черкаської області у 1958 р. орденом Леніна, на нашу думку, переслідувало дві вигідні для партійного керівництва мети: в умовах безперервних соціалістичних змагань воно мало дати поштовх наступному їхньому витку, а також виправдати економічну доцільність утворення Черкаської області.

Залучившись підтримкою центральних органів, край став підживлюватися необхідними кадрами. Якщо в 1953 р. лише 6 % голів колгоспів Черкаської області мали вищу й середню сільськогосподарську освіту, то в 1962 р. кадровий підбір Черкащини вже майже на 70 % складався із спеціалістів необхідного профілю [5, 7]. У колгоспи і МТС перейшло працювати з міст близько 5,5 тис. механізаторів [15, 27]. Як стверджують джерела, Шполянський район забезпечував спеціалістами високої культури землеробства “весь Радянський Союз” [16, 15]. Можливо, саме за такі заслуги цей район першим в області засяяв електричними вогнями.

17 жовтня 1959 р. Міністерство сільського господарства УРСР видало наказ № 966 “Про впорядкування та освоєння сівозмін у колгоспах і радгоспах Української РСР” [17, 1]. Незважаючи на окремі ускладнення, у Черкаській області були проведені агрономічні наради й сільськогосподарські роботи з цього приводу, заведено спеціальну документацію із сівозмін тощо [17, 9–15].

У доповідній записці Облстатуправління на адресу Облвиконкому про зростання виробництва зерна в результаті підвищення культури землеробства в колгоспах і радгоспах Черкащини, що датується не раніше грудня 1965 р., йдеться про підвищення показників порівняно з 1953 р. у 2,1 рази. Динаміку посівних площ зернових культур, валового збору зерна і врожайності в колгоспах, радгоспах і державних господарствах області за період з 1953 по 1965 рр. можна простежити за таблицею № 1 [13, 137].

Таблиця 1.

Динаміка посівних площ зернових культур, валового збору зерна і врожайності в колгоспах, радгоспах і державних господарствах Черкаської області за період з 1953 по 1965 рр. [13, 137]							
Показник	1953	1958	1961	1962	1963	1964	1965
Посівна площа, га	737	617,4	605,4	609,7	652,3	644,6	622,3
Валовий збір, тис.ц	8054	12210	15716	14646	10066	13510	16798
Врожайність, ц/га	10,9	19,8	26	24	15,4	21	27
У відсотках до 1953р.							
посівна площа	100	84	82	83	89	87	84
валовий збір	100	152	195	182	132	168	208
врожайність	100	182	241	220	141	193	248

Підвищенню врожайності зернових культур сприяв також комплекс агротехнічних заходів. Зокрема, у 1959 – 1960 рр. колгоспи й радгоспи області перейшли на суцільні сортові посіви зернових культур, тоді як до 1958 р. питома вага всіх сортових посівів становила 75-85 %. Покращувалася класність сортового насіння. Менш урожайні сорти були замінені більш врожайними. Так, у 1954 – 1959 рр. основними сортами озимої пшениці були Лютесценс 17, Еритроспермум 15 і Лісостепка 75. У 1960 – 1962 рр. провідне місце посідала Білоцерківська 198, а в 1963 – 1964 рр. – Миронівська 264. У 1965 р. поряд із сортом Миронівська 264 близько 27 % посівної площі області заповнювала Миронівська 808. У цей же час тричі були замінені сорти і гібриди кукурудзи, оновлені сорти проса, ячменю, інших культур. Все це сприяло підвищенню врожайності. На початку 1960-х рр. переважали вже вузькорядні способи посіву зернових культур, що також позитивно вплинуло на підвищення врожайності. Колгоспи й радгоспи області стали більше вносити органічних і мінеральних добрив під посіви, якісний вплив яких на підвищення врожайності по колгоспах області простежується з таблиці № 2 [13, 138].

Таблиця 2.

Вплив внесених під посіви добрив на підвищення врожайності зернових у Черкаській області [13, 138]					
роки	кількість в внесених добрив на 1 га оранки, кг		врожайність, ц/га		
	органічних	мінеральних	всього зернових	в тому числі	
				пшениця	кукурудза
1953	1,9	6,5	10,9	11,1	12,7
1954-1958 (в середньому за рік)	2,8	115	15,6	17,2	19,8
1959-1965 (в середньому за рік)	4	150	21,6	22	28,1

У цілому за семирічку темпи зростання валового збору зерна були вищі порівняно з попередньою п'ятирічкою. Таке зростання відбулося в основному за рахунок високоврожайних 1961 і 1965 рр. Збір зерна 1962 і 1964 рр. був майже на рівні середньорічного збору 1954 – 1958 рр., а в 1963 р. навіть нижчим. Дані про розміри валового збору і врожайності зернових культур за 1953 – 1965 рр. вказують на значне підвищення врожайності зернових культур і зростання валового збору зерна [13, 138–139]. Доходи господарств області за період з середини 1950-х до середини 1960-х рр. у цілому збільшилися, на думку Г. Суховершка, у 4 рази [5, 7].

Все це мало свідчити, здавалося б, про суцільний економічний прогрес в аграрному секторі Черкаської області першої декади років її існування. Однак деякі цифри, на наш погляд, вказують і на інші тенденції. У 1960 р. закупка в області зерна державою становила недосяжну з економічного погляду “авансовану” суму в 30 млн. крб. [18, 17]. У тому ж таки році села регіону мали постачати щомісяця тільки у місто Черкаси за комісійними цінами 230 тонн м'яса забійної ваги [18, 74], що було необхідним мінімумом, проте

більше бажаним, ніж здійсненим. Очевидний дефіцит продуктів і недосконалість системи державного планування, мало турбували тодішню владу.

Комплекс проблем, що виник в аграрному секторі економіки області, стимулював пошуки альтернативних засобів виходу з кризових ситуацій. Приміром, у 1961 р. на спеціалізоване тваринницьке господарство області виділила 1,6 млн. тонн комбікормів [19, 140]. На додаток було вкотре запроваджено т. зв. резервні (або додаткові) харчові фонди. Так, у тому ж році тваринницькі господарства області отримали 17400 тонн кукурудзяних відходів [19, 95], 2800 тонн додаткових (призначених на III-й квартал) комбікормів [19, 91]. Однак про мізерність двох останніх цифр, порівняно з основною, не варто, мабуть, і зазначати, особливо з огляду на те, що велика частка цих “резервних” запасів осідала в коморах голів колгоспів, а то й звичайних трударів села.

Все більш очевидною видавалася внутрішня потреба радянської економіки у впровадженні ринкових механізмів регулювання. Прикладом об'єктивної необхідності радянських господарських організацій у приватних послугах є доповідна записка Комісії радянського контролю Міністрів УРСР, яка внаслідок перевірки з 8 по 29 квітня 1961 р. на предмет забороненої Радою Міністрів УРСР закупівлі промтоварів і матеріалів за готівковий рахунок у приватних осіб, торговельних і кооперативних організацій, виявила масові “порушення” цієї постанови підприємствами Черкас і області. За рахунок держпозик із банків та відряджень заводи, фабрики й комбінати міст, радгоспи й колгоспи області купували промислові товари (у переліку зазначено ванни, дивани, стільці, інструменти, будматеріали і навіть автомобілі) у “приватному порядку”. Цікаво, що географія таких “угод” не обмежувалася областю: за покупками їздили у Львів, Київ і навіть Москву [20, 53–59].

Про екстенсивні, відверто “неринкові” методи господарювання в області свідчать і такі показники: Черкаський раднаргосп нараховував у 1962 р. зайвого устаткування на 3,7 млн. крб. Це перевищувало профіцит навіть столичного раднаргоспу республіки, який мав у тому ж році зайвого устаткування на 3 млн. крб. [21, 256]. Водночас, слід зауважити, що капітальні вкладення республіки в Черкащину були значною мірою мінімізовані: навіть порівняно з більш економічно потужними регіонами республіки вони були невиправдано малими. Скажімо, з капітального будівництва на додаткові завдання щодо введення в дію фондів у 1962 р. Черкаський раднаргосп отримав 1,63 млн. крб., тоді як Дніпропетровський – 63,8 млн. крб., а Донецький – 75,1 млн. крб. [21, 108]. Усього в Україні нараховувалося 14 раднаргоспів (Черкаський, як відомо, спочатку входив до найбільшого в УРСР – Київського; з 1960 р. він становив уже окрему одиницю й об'єднував Черкаську та Кіровоградську області). Щоквартально в 1962 р. Черкаський раднаргосп у збільшеному плані прибутків і платежів до його бюджету з боку держави за рахунок поясних різниць у цінах на продукцію підприємств м'ясної і

молочної промисловості мав отримати 225, 452, 596 і 677 тис. крб. Для порівняння – у плані сусіднього, Вінницького, раднаргоспу стояли кварталні цифри в 540, 1028, 1445 і 1321 тис. крб. [21, 110].

Проблеми фінансового характеру ускладнювалися забезпеченням сіл Черкащини необхідною інфраструктурою. Так, у критичному стані перебували шляхи сполучення Черкаської області. Як твердить колишній голова облспоживспілки О. Бучацький, “бувало, що й танки просили у військових, щоб доправити закуплену сільгосппродукцію з сіл та райцентрів до Черкас” [22, 5]. Втрат завдавали новобудови республіки. Наприклад, при будівництві Кременчуцької ГЕС було затоплено 20 тис. га чорноземів Черкащини; із зони затоплення було переселено 25 сіл [5, 7].

До того ж не все добре, як видавалося на перший погляд, було в самому сільгоспвиробництві регіону. Хвилеподібними в перші три роки існування Черкаської області були показники врожайності зернових культур, кукурудзи, конопель, цукрових буряків, картоплі, овочевих культур [12, 18–29]. Не виправдала всіх сподівань і кукурудзяна кампанія в Черкаській області. Як зазначає Г. Суховершко, у перший же рік після усунення М. Хрущова “довелося дещо потіснити хрущовську “королеву” полів” – кукурудзу. Так, якщо у 1954 р. під озимію пшеницею було 150700 га посівних площ області, а під кукурудзою на зерно 141200 га, то на 1965 р. було зроблено перерозподіл і кожна з цих культур отримала під засів відповідно 297600 га і 78500 га [23, 11].

Підсумовуючи, слід зазначити, що проблеми сільськогосподарського виробництва Черкаської області в період “відлиги”, які донедавна так чи інакше не знаходили свого відображення в науковій літературі, ще раз переконують у полярно протилежних оцінках хрущовської епохи. Однак попри мажорні тони, що превальювали в оцінці цієї доби української історії раніше, слід, мабуть, звернути увагу на обставини, які перешкоджали або і зовсім шкодили нормальному сільськогосподарському розвитку країни. Таких було немало. Висловимо сподівання, що порушена проблематика знайде своє логічне продовження в подальших дослідженнях.

1. Лутак І. Невпинно йти вперед // Черкаська правда. – 1956. – 1 січня.
2. Бушин М., Гудачкова Н., Лазуренко В., Лисенко А. Історія Шевченкового краю 1939 – 2002 рр.: Навч. посібник з історії Черкащини. – Черкаси, 2003.
3. Сокоренко В. Я відверто дивлюсь вам у вічі. – Черкаси, 2002.
4. Черкащина – серце України. 1954 – 2004: Ювілейний презент.-імідж. каталог / Ред. В. Мельниченко та ін. – К., 2003.
5. Суховершко Г. Перше десятиріччя в історії Черкащини було найтяжчим // Нова доба. – 2003. – 4 лютого.
6. Петренко В. Піднесення культурного рівня і комуністичної свідомості колгоспного селянства України (1953 – 1961 рр.) // Український історичний журнал. – 1962. – № 1.
7. Петренко В. Зростання освітнього рівня колгоспного селянства України (1958 – 1961 рр.) // Український історичний журнал. – 1963. – № 2.
8. Малько О. Вклад робітничого класу в завершення

- суцільної електрифікації українського села (1959 – 1970 рр.) // Український історичний журнал. – 1973. – № 2.
9. Лубко І.М. Матеріальна зацікавленість колгоспників як фактор підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва (1953-1964 рр.) // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Вип. 4. – Т. 17.: Історичні науки. – Миколаїв, 2002.
10. Карасюк І. До 50-річчя Черкаської області (цифри і факти) // Економіка АПК. – 2003. – № 12.
11. Бабенко О. Край Черкаський: півстоліття області: Економіко-географічна характеристика Черкаської області // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2004. – № 8 (лютий).
12. Черкаська область Української РСР: Економічна характеристика. Черкаси, 1957.
13. Развитие социалистического сельского хозяйства Черкащины (1917-1985): Сб. док. и материалов. – Днепропетровск, 1986.
14. Мельниченко В. Так починалась наша область // Черкаський край. – 2003. – 7 лютого.
15. Юхно Б., Мельниченко В. Моя земля: 50 років на зустріч ювілею // Деловой партнер. – 2003. – № 3.
16. Трохименко В. Після несправедливої критики Хрущова секретар Шполянського райкому Михайло Северенчук посивів // Нова доба. – 2004. – 10 лютого.
17. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). – Ф.Р. 2552. – Оп. 1. – Спр. 301.
18. ДАЧО. – Ф. Р. 2552. – Оп. 1. – Спр. 39.
19. ДАЧО. – Ф. Р. 2552. – Оп. 1. – Спр. 711.
20. ДАЧО. – Ф. Р. 121. – Оп. 3. – Спр. 212.
21. ДАЧО. – Ф. Р. 2505. – Оп. 1. – Спр. 321.
22. Рів'єра Н. Міфи і правда про Лутака // Черкаський край. – 2004. – 28 травня.
23. Суховершко Г. Роки найвищого підйому // Нова доба. – 2003. – 8 липня.

С.А. Морозова

ХІМІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ У 60 – 80-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

Україна склалася як держава аграрна і, незважаючи на значний поступ у ХХ столітті по шляху індустріального розвитку, сільське господарство у сучасних умовах визначає характер і перебіг життя переважної частини українського народу. Ця галузь народногосподарського комплексу залишається однією із провідних. Слід підкреслити, що значення сільського господарства завжди зростає в час, коли та чи інша країна знаходиться у стані економічної кризи, адже в такій ситуації нестача капіталовкладень у сільське господарство, на відміну від промисловості, може бути значною мірою компенсована за рахунок природних властивостей родючості землі. Тим болочішим є нинішній занепад сільськогосподарської галузі, що триває вже близько 15 років. При чому кризові явища досі мають тенденцію до поглиблення (як буде видно з подальшого аналізу). Ця криза має комплексний, системний характер, але в основі її, безумовно, лежить криза управління, породжена відсутністю протягом майже століття реального господаря землі. В сучасних умовах дещо конвульсивних пошуків у цьому напрямку особливо важливим є глибоке розуміння сутності нинішнього